

SEDMA UDARNA BANIJSKA DIVIZIJA

STVARANJE DIVIZIJE I PRIPREMA ČETVRTE OFANZIVE

Razvoj oružanog ustanka na Baniji — uslovljen nacionalnim i socijalnim momentima, subjektivnim i objektivnim faktorima — omogućio je da 1942. godine nastanu brojne organizaciono čvrste i dobro naoružane partizanske jedinice, da se svugde formiraju i prošire narodnooslobodilački odbori kao stvarni nosioci vlasti na Baniji, da se uspostave i vojno-teritorijalni organi, i tako stvori baza za formiranje većih i bolje organizovanih vojnih jedinica, za njihov opstanak i uspješnu borbu.

Politička i vojna zbivanja na Baniji bila su tada deo istorijskih događaja na području takozvane »partizanske države«, koja se protezala od Neretve na jugoistoku do Kapele na zapadu, od Zagreba na severu do Biokova na jugu i zapremala površinu skoro tri puta veću od Belgije. Ova zbivanja tesno su povezana sa velikom partizanskom letnjom ofanzivnom kampanjom koja obuhvata pohod proleterskih brigada iz Crne Gore u zapadnu Bosnu i ofanzivna dejstva krajiških, ličkih, kordunaških i banijskih odreda i brigada čija je kulminacija bila oslobođenje Bihaća i doline Une. Vojni i politički događaji na Baniji odvijali su se u sklopu reorganizacije partizanske vojske i stvaranja divizija i korpusa NOVJ. Na ta zbivanja snažno je uticalo i formiranje AVNOJ-a kao političkog predstavništva svih naroda Jugoslavije.

Svi ti događaji vojne i političkorevolucionarne prirode, od izvanredno velikog značaja za sudbinu Jugoslavije, nametali su krupne obaveze svim našim nacionalnooslobodilačkim revolucionarnim snagama, a posebno onima koje su se našle na teritoriji »bosansko-ličko-kordunaško-banijske partizanske republike«. Trebalo je ovu slobodnu teritoriju obezbediti od udara

okupatorovih i kvislinških jedinica, kojima je postala trn u oku, i omogućiti da ona postane oslonac oslobodilačkoj borbi u drugim krajevima.

To su bili opšti okviri i faktori koji su uslovljavali delovanje političkih i vojnih snaga Banije i koji su doveli do nastajanja banijske divizije, koja u nizu od 53 divizije NOV Jugoslavije nosi redni broj 7. Taj broj sam za sebe mnogo govori o snazi ustaničke Banije.

To su oni uslovi koji su Baniju, njene borce i narod uvrstili u istaknute aktere najsudbonosnijih istorijskih zbivanja oslobodilačkog rata, poznatih pod nazivom četvrta i peta protivpartizanska okupatorsko-kvislinška ofanziva. Banija je u tim ofanzivama mnogo stradala, ali stekla i veliku slavu.

Sedma banijska (kasnije prozvana udarna) divizija formirana je naredbom komandata NOV i POJ broj 95 od 22. novembra 1942. godine kao jedna od divizija 4. korpusa NOVJ (i on je formiran istom naredbom). U sastav divizije ušle su tada 7. i 8. banijska i 13. brigada (kasnije proglašena za proletersku). U decembru 1942. godine 13. brigada, dislocirana jugozapadno od Zagreba, u Zumberku, sa specifičnim zadacima, izdvojena je iz sastava Sedme divizije. Na njeno mesto došla je 16. brigada (formirana 26. decembra), u čiji sastav su ušli: 4. bataljon 7. brigade, 2. bataljon 8. brigade i 2. banijski bataljon 15. kordunaške brigade (ranije je ovaj bataljon bio u sastavu 1. hrvatske brigade, u Lici).

Krajem decembra 1942. završen je organizacioni proces stvaranja divizije. Tada su u njenom sastavu bile 7, 8. i 16. brigada, inžinjerijska četa, četa za vezu, četa lovaca tenkova, divizijska sanitetska četa, za obezbeđenje itd. Brojno stanje divizije bilo je između 3.500 i 4.000 boraca, u zavisnosti od raspoložive ratne tehnike.

Divizija se oslanjala na kompaktnu oslobođenu teritoriju Banije, povezanu sa oslobođenom teritorijom zapadne Bosne, i bila je orijentisana prema graničnim okupatorsko-kvislinškim garnizonima u Dvoru, Kostajnici, Sunji, Sisku, Petrinji i Glini, čija se jačina kretala od bataljona do puka. Budući da je najpodesnije područje za vojne operacije bilo u zahvatu železničke pruge Zagreb — Sisak — Novska i Sunja — Kostajnica — Dvor, glavnina divizijskih snaga, tj. 7. i 8. brigada, bila je usmerena

u tom pravcu, dok je 16. brigada, odmah posle formiranja, bila orijentisana prema Glini, tada jedinom neprijateljevom uporištu u okviru slobodne teritorije, koje je ometalo još čvršće povezivanje slobodnih teritorija Banije i Korduna. Isturene diverzantske grupe divizije dopirale su preko Pokuplja i do južnih predgrađa Zagreba, na desnoj obali Save.

Pored divizije, kao operativne jedinice, na Baniji je u to vreme delovao i Banijski partizanski odred, kao teritorijalna vojna jedinica. Uz to su delovale komande mesta i komanda banijskog vojnog područja, kao teritorijalne vojne komande, sa svojim stražama.

Pored vojno-teritorijalne i operativne organizacije u ono vreme učvršćena je i narodna revolucionarna vlast: od mesnih narodnooslobodilačkih odbora, preko opštinskih i kotarskih, do Okružnog NOO-a Banije (formiran u proleće 1942). Na čelu partijske organizacije bio je Okružni komitet KPJ za Baniju (formiran u novembru 1941) — organizator i rukovodilac oružane narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe naroda Banije.

Narod Banije bio je jedinstven i u ogromnom je procentu učestvovao u oslobodilačkoj borbi: s puškom u ruci ili kao snabdevač partizanske vojske hranom, odećom i obućom. Saradnja naroda s političkim i vojnim rukovodstvom bila je veoma tesna i uspešna. Temeljila se na jasnim ipolitičkim i vojnim ciljevima narodnooslobodilačkog pokreta, na jedinstvu parola i akcija, reči i dela i na ličnoj povezanosti rukovodilaca s narodom.

Usled nedostatka teže ratne tehnike Sedmoj diviziji nije bilo celishodno da napada velike neprijateljeve garnizone. Stoga su njena dejstva bila pretežno usmerena na krak železničke magistrale Zagreb — Beograd koji vodi preko Siska i na posade koje su obezbeđivale prugu Sunja — Kostajnica — Dvor.

Slobodno se može utvrditi da je na tim prugama vladalo dvovlašće: vlast partizana ispoljavala se u sistematskom prekidanju saobraćaja, a okupatora i kvislinga u njegovom povremenom i kratkotrajnom uspostavljanju. Vojnički posmatrano, to je bila poluoslobodena teritorija ili »ničija zemlja«, za koju se biju protivničke strane na višem stadiju razvitka partizanskog rata.¹

¹ Priroda partizanskog rata, zasnovanog na unutarnjem razgrizanju nadmoćnijih snaga protivnika, dovodi do nastajanja »oslobođenih teritorija« ili manjih i većih »partizanskih baza« na onim mestima gde

Sedma divizija nalazila je u malim posadama i u vojnim železničkim okupatorsko-kvislinškim transportima podesne objekte za svoje napade. Okupatori i domaći izdajnici morali su se uz velike rizike boriti u veoma nepovoljnim uslovima i po svaku cenu braniti saobraćajne arterije od životne važnosti.

Činjenica je da su pruga Karlovac — Rijeka i Karlovac — Split držale partizanske jedinice, da je pruga Brod — Sarajevo — Mostar opsedana i da su se ovde na ušću Une i Kupe u Savu — na raskrsnici važnih saobraćajnih magistrala — pojavile snažne partizanske vojne jedinice koje su vodile otvorene bojeve za savsku dolinu, strategijski značajnu za evro-azijske relacije. Bilo je očito ne samo da je ustaška tvorevina NDH svedena na nekoliko izolovanih okupatorsko-kvislinških garnizona već i da raspoložive nemačko-italijanske jedinice nisu u stanju da se iole uspešno suprotstavljaju ofanzivnom zahvatu brojne partizanske vojske na području zapadne Bosne i južne Hrvatske.

Takva krajnje nepovoljna situacija na balkanskom području, kao južnom boku fašističke »Evropske tvrđave«, izložene mogućim savezničkim udarima sa Sredozemlja, prisilila je nemačku Vrhovnu komandu, u vreme kad je staljingradska katastrofa postala očigledna, da planira zamašnu ofanzivu s ciljem da likvidira »partizansku državu« i njene oružane snage.

O važnosti koja je pridavana planiranim operacijama nemačko-italijansko-kvislinške vojske govore i brojni nemačko-italijanski sastanci na visokom vojnom nivou, na kojima su pripremane operacije poznate u nas pod nazivom četvrta ofanziva.

Prema osnovnoj operativnoj zamisli nemačke Vrhovne komande bilo je predviđeno da se u prvoj fazi (Vajs I) koncentričnim nastupanjem ostvari operativno okruženje naših snaga

su lokalne partizanske oružane snage dostigle takav stepen razvitka da se mogu upuštati u otvorene zamašnije sukobe i u njima odnositi pobjede. Nastojanje nadmoćnije strane (okupatora) da »oslobođene teritorije« (baze) likvidira ili da ih oslabi i suzi, s jedne strane, i nastojanje partizana da svoje oslobođene teritorije ili baze prošire, ujedine i učvrste politički i ekonomski, s druge strane, uslovljava partizanski vid ratovanja višega tipa. Takav rat vode krupnije partizanske i protivpartizanske grupacije vojske oko partizanskih oslobođenih teritorija i okupatorskih uporišta u vidu pohoda i kontrapohoda i svojevrsnih taktičkih i operativno-strategijskih manevara.

na prostoriji Karlovac — Ogulin — Gospić — Knin — Bosanski Petrovac, a u drugoj (Vajs II) okruži glavnina snaga u Bosanskoj krajini i centralnoj Bosni. Pretvaranjem operativnog okruženja u taktičko trebalo je na ovoj prostoriji uništiti partizanske snage ili ih prisiliti na kapitulaciju. U slučaju eventualnog njihovog proboja ka jugoistoku, bio je predviđen novi zastor u dolini reka Rame i Neretve.

Koncentracija neprijateljskih snaga za ostvarenje toga plana počela je krajem decembra 1942. godine. Među njima trebalo je da učestvuje i 369. (»Vražja«) divizija,² nazvana tako po istoimenoj diviziji uništenoj na istočnom frontu. Ta je divizija bila sastavljena od mobilisanih Hrvata, obučeni u Štokerauu pod komandom nemačkih oficira i podoficira. 25. decembra učestvovala je na paradi u Zagrebu. Odmah posle parade počela se po ešelonima prebacivati na prostoriju Sisak — Sunja — Dubica — Kostajnica, upravo na prostoriju koja je bila izložena stalnim udarima Sedme divizije.

Poslednjih dana decembra 1942. godine prvi ešelon 369. divizije, u jačini ojačanog bataljona, iskrcao se u selu Majuru (5 km severozapadno od Kostajnice) i tu zanoćio.

Sedma i 8. brigada, uvek spremne za napad na prugu, napale su neprijatelja još prve noći njegova boravka u selu. Iznenadivši ga umornog posle marša, žestokim udarom nanele su mu znatne gubitke (ubijeno oko 70, ranjeno 35 i zarobljeno 14 vojnika i oficira; zaplenjeno je, među ostalim, i 5 protivtenkovskih topova 57 mm, ali su 3 preoteli nemački tenkovi što su iz Kostajnice pristigli u pomoć bataljonu u Majuru, dok su 2 izvučena na slobodnu teritoriju). Prodor tenkova, omogućen neizvršenjem zadataka našeg bočnog obezbeđenja, spasio je u poslednjem času neprijateljski bataljon od uništenja.

Neprijatelj je nastavio s koncentracijom 369. divizije, a Sedma divizija je nastojala da je razbije. Osnovna zamisao komande Sedme divizije bila je: koristiti se povoljnim uslovima za počesno uništavanje neprijateljskih snaga, nanositi im gubitke, otimati materijal kojim su obilovale i demoralisati njihove vojnike puštajući ih kućama (osim oficira i ustaša).

Naročito podesni objekti za naš napad bili su vozovi koji su prevozili vojsku i materijal iz Zagreba. Jedne noći, u prvoj

² »Vražja« divizija bila je, takođe, određena za istočni front, ali su Nemci bili prisiljeni da je upotrebe u NDH. Komandni sastav i specijaliste činili su Nemci. U sastavu je imala dva pešadijska puka sa po tri bataljona, artiljerijski puk i druge divizijske delove.

polovini januara, uništena je železnička kompozicija. U njoj su, među ostalim, bila i dva vagona puna neprijateljskih oficira, koji su — radi učešća u četvrtoj ofanzivi — išli na raspored u svoje jedinice. Drugom prilikom miniran je voz u kojem je bilo pola vojske, a pola civila. U kratkoj noćnoj borbi svi su neprijateljski vojnici likvidirani, a civili, uglavnom stranci — Francuzi, Bugari, Rumuni, Grci i drugi — pušteni pošto su im objašnjeni ciljevi naše borbe. Tom prilikom zarobljeno je nekoliko ustaških oficira — agenata, preobučenih u civilna odela. Skoro svake noći uništavana je poneka vojna kompozicija. Prostor oko sela Brđana (između Sunje i Siska) bio je, tako reći, zatrpan uništenim lokomotivama i vagonima.

U želji da se napadaju samo neprijateljska vojska i transporti u kojima je bilo važnog materijala, a nipošto vozovi u kojima je bio narod, napadi su organizovani na sledeći način: isture se osmatrači i jaka bočna osiguranja tik do Sunje i Siska. Oni uspostave telefonsku vezu sa komandom divizije i postave na prugu mine bez upaljača. To isto uradi glavnina snaga divizije na sredini komunikacije Sisak — Sunja. Noć je omogućavala potpunu tajnost. Istureni osmatrači javljali su komandi divizije kakvi vozovi nailaze. Ako nisu bili »interesantni«, pušteni su a da njihovo osoblje nije ni znalo da je sva pruga opsednuta našom vojskom. Kada bi komanda odlučila da se neka kompozicija napadne, naređivala je da se aktivira mina na sredini zasede. Pošto bi voz naleteo na minu, borci bi odmah jurišali i u kratkom vremenu, uz minimalne gubitke, bila bi uništena i kompozicija i sve u njoj.

Odmah posle eksplozije mine kretali su oklopni vozovi iz Siska i Sunje u pomoć napadnutom vozu. Međutim, čim bi izašli iz stanice, nailazili su na mine koje je posle prve eksplozije aktiviralo bočno obezbeđenje. Pošto nisu mogli da se dalje kreću, sipali su vatru na sve strane i tako do zore ostajali u odbrani, a njihova posada je gledala kako se dimi voz koji je trebalo da zaštiti. Nakon što smo zaplenili protivtenkovske topove, gađali smo s uspehom i oklopne vozove.

Stalnim napadima Sedma divizija je vrlo usporila koncentraciju 369. divizije i nanela joj velike gubitke pre nego što se ova i prikupila. Poslednjih dana koncentracije neprijatelj je, zbog opasnosti koja mu je pretila, počeo da prikuplja diviziju na levoj obali Save, iako je to bilo vrlo daleko od prostorije predviđene za koncentraciju.

Jedinice Sedme divizije na maršu

OFANZIVA JE POČELA

Po završenoj koncentraciji, u prvoj polovini januara 1943. godine, 369. divizija počela je polako da napreduje sa polazne osnovice Kostajnica — Sunja — Petrinja — Glina opštim pravcima: Petrinja — s. Zirovac — Bos. Krupa i Glina — Cazin — Bihać. Cilj joj je bio da, nastupajući tim pravcima, pregazi Baniju, izbije u dolinu Une i tu se spoji sa 7. SS divizijom »Princ Eugen«. Ova neprijateljska divizija nastupala je sa severa pravcem Karlovac — Slunj — Bihać — Bosanski Petrovac; kod Bosanskog Petrovca trebalo je da se spoji sa nemačkom 717. divizijom, koja je nastupala od Ključa prema Bosanskom Petrovcu. Tako je trebalo ostvariti operativno okruženje naših snaga u rejonu Grmeča i doline Une. No, kako je=

369. divizija već bila pretrpela osetne gubitke, njen moral je znatno opao. To je toliko uzdiglo borbeni duh Sedme divizije da su se naše brigade osećale jače od snaga koje su ih napadale, iako je 369. divizija brojala 12.000 do 14.000 ljudi³ a Sedma oko 3.500. Treba imati u vidu i nesrazmeru u naoružanju. Sedma divizija imala je samo pešadijsko, lako naoružanje, a neprijatelj vrlo jaku artiljeriju, tenkove, čak i protivtenkovske puške (iako je dobro znao da mi nemamo tenkova).

Sedma divizija je sprovodila taktiku vrlo aktivne manevarske odbrane. Danju je manjim snagama držala zastor pred protivnikom, izviđala ga i zamarala, a noću prikupljenim snagama udarala na pojedine njegove izolovane delove i uništavala ih. To je dovelo do vrlo opreznog i laganog nastupanja neprijatelja širokim neprekidnim frontom, uz plansku podršku artiljerije. I pored toga, na pravcu Sunja — Gradusa — Blinja 369. divizija je pretrpela nekoliko snažnih udara u kojima je imala velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Tako je samo prilikom napada 7. brigade na selo Blinju neprijatelj imao 30—40 mrtvih i 35 zarobljenih vojnika, a u naše ruke su pala dva topa, nekoliko minobacača, dosta mitraljeza i pušaka. No, za nas su bile najvažnije 3 zaplenjene protivtenkovske puške (verovatno prve u našoj vojsci), koje su bile dragocene u četvrtj ofanzivi.

Neprijatelj je posle tih poraza počeo još više da razvlači svoj front i traži naše bokove na pravcima Kostajnica — Komogovina — Jabukovac i Sisak — Petrinja — Hrastovica — Jabukovac. Cilj mu je bio da kleštima obuhvati glavninu Sedme divizije na prostoriji Sisak — Jabukovac — Kostajnica — Sunja. U tu svrhu preduzeo je energičan napad pravcem Petrinja — Jabukovac. Ubacuje čak i tenkove duboko u našu pozadinu u nadi da će je oni, bez opasnosti po sebe, dezorganizovati i pomoći napredovanje pešadijskih jedinica s fronta. Međutim, jedna naša četa (u kojoj su se nalazile zaplenjene protivtenkovske puške, osim toga zasićena automatskim oružjem, ručnim, bombama i minama), nazvana »lovci tenkova«, s uspehom im se suprotstavila. Pošto je nekoliko tenkova oštećeno kod sela Cuntića i Budičine, tenkowska kolona se morala povući; tako je propao pokušaj okružavanja Sedme divizije. Napad s fronta sa istoka, iako potpomognut teškom artiljerijom, takođe je-

³ Prema P. Tomcu 369. divizija imala je ukupnu jačinu od oko 16.000—17.000 ljudi (Petar Tomac: »IV neprijateljska ofanziva«, izdanje časopisa »Vojno delo«, Mala vojna biblioteka, Beograd, 1951. str. 18).

propao. Taj uspeh još više je podigao moral Sedme divizije jer su borci osetili da se i tenkovima mogu s uspehom suprotstaviti. Posle razbijanja neprijateljskog desnokrillnog kraka klešta. Sedma divizija je nastavila sa noćnim napadima, što je dovelo do potpunog zastoja neprijateljskog nastupanja na liniji Komogovina — Blinja — Hrastovica.

Okolo 20. januara 1943. godine, kada počinju operacije po planu Vajs I i na ostalim sektorima, neprijatelj preduzima manevar svojim desnim krilom pravcem Petrinja — Gora — Glina, spaja se sa svojim snagama u Glini i odatle usmerava udar na naš levi bok i pozadinu pravcima Glina — Klasnić i Glina — Obijaj — Vranograč.

Snage Sedme divizije povijaju svoje levo krilo malo na jug i manevrom u pravcu zapada zauzimaju šumovite grebene Samarice (Zrinjske gore) i Orlove, podesne za odbranu i sprečavanje prodora u dolinu Une, u pravcu Bihaća.

Neobjašnjivo je zašto neprijatelj nije preduzeo ozbiljne napade pravcem Bosanski Novi — Žirovac, što bi neposredno s leđa ugrozilo naše snage. Ovaj pravac bio je otvoren. Jedino objašnjenje bilo bi da su neprijateljeve jedinice dejsstvovale po tačno utvrđenom i vremenski sinhronizovanom planu dejstva po kojem ovaj pravac nije bio uzet u obzir.

Naša taktika ostala je i dalje ista: danju izvidati i uznemiravati neprijatelja i napadati ga na komunikacijama iz zaseda, a noću prikupljenim snagama udariti na njegove isturene jedinice.

Neprijatelj je posle nekoliko dana preduzeo nastupanje iz Gline opštim pravcem prema Bosanskoj Krupi i Bihaću. U toku 23. januara razbijena je neprijateljska kolona koja je pokušala da se probije ka selu Balincu i druga kolona kod sela Bijelih Voda; tom prilikom oštećen je i jedan tenk. Kolona koja je 24. januara pošla u nastupanje od Klasnića ka Zirovcu razbijena je kod sela Brubnja. Neprijatelj je imao preko 80 mrtvih, a 10 vojnika je zarobljeno. Zaplenjena su 4 teška mitraljeza, 2 laka bacača i uništen jedan tenk.⁴ Time je zaustavljeno nastupanje neprijatelja ka selu Zirovcu, odakle bi lako izbio u Bosansku Krupu. Također je doživela poraz i nemačka kolona koja je (istovremeno sa prethodnom) krenula iz Gline ka Vranograču s ciljem da što pre uspostavi taktičku vezu sa 7. SS divizijom u rejonu Bihaća. Pošto je kod sela Hajtića i Balinca imala oko

⁴ Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA (VII JNA), dok. 27/1, k. 8.

130 što mrtvih, što ranjenih,⁵ 369. divizija je nastavila s veoma opreznim i sporim nastupanjem. Usled toga poremećen je čitav plan neprijatelja. To priznaje i fon Ler posle završetka rata, navodeći da je lično morao intervenisati da bi se to stanje popravilo i promenila situacija u korist Nemaca.

Međutim situacija na pravcu Karlovac — Slunj za nas je bila veoma ozbiljna. Sedma SS divizija »Princ Eugen« uspela je da snažnim udarom na neke jedinice naše Osme divizije i na Primorsko-goransku grupu (koja joj je došla u pomoć) izbije u Slunj i neposredno ugrozi Bihać i celu oslobođenu teritoriju u Bosni, gde su se nalazili mnogobrojni ranjenici naše vojske.

U toj situaciji Vrhovni štab (oko 24. januara) naređuje komandi Sedme divizije da 6. brigada ostavi na prostoriji Velika Kladaša — Vranograč⁶ kao zastor pred neprijateljem koji je nastupao s istoka, da pod svoju komandu prikupi sve naše snage severno od Une i da njima udari iz pravca Kladaše i Pećigrada u bok nemačke kolone koja je nastupala od Slunja ka Bihaću.

Naređenje je primljeno kad se 8. brigada nalazila u selu Žirovcu, 7. brigada u selu Hajtiću (blizu Gline) i kad se 5. brigada Osme divizije povlačila sa severa od Vojnića prema Kladaši. Napad je trebalo izvršiti što pre jer se na pravcu Slunj — Bihać naše snage nisu mogle ozbiljno suprotstaviti Njemcima koji su nastupali od Slunja.

Sedma i 8. brigada dobile su naređenje da krenu usiljenim maršem: 8. brigada pravcem Zirovac — Pećigrad — Tržac, 7. brigada pravcem Bojna — Vranograč — Tržac. Peta brigada Osme divizije trebalo je da krene pravcem Kladaša — Sturlić, odakle će sve tri brigade da pređu u napad u pravcu se¹a Rakovice, gde se do našeg dolaska neprijatelj mogao da pojavi.

Uz ogromno naprezanje, maršujući neprekidno 24 časa, brigade su 26. januara stigle na određenu prostoriju i odmah se počele angažovati u borbi.⁷ Međutim, neprijatelj je u međuvremenu naglo potisnuo snage Osme divizije i Primorsko-goranske grupe na pravcu Slunj — Bihać, zauzeo Rakovicu, Drežnik-Grad i ušao u Vaganac. 7. SS divizija nastupala je iz Slunja desnom obalom reke Korane ugrožavajući bok i pozadinu Sedme divizije, koja je bila u rejonu sela Tršca, usme-

⁵ Arhiv VII JNA, dok. 25/1, k. 8.

⁶ Arhiv VII JNA, dok. 40/1, k. 8.

⁷ Arhiv VII JNA, dok. 30/1, k. 8.

rena preko mosta na Korani na odsek Rakovica — Drežnik-Grad. Iako u ozbiljnoj opasnosti od okruženja i nabacivanja na Koranu u slučaju da neprijatelj zauzme most u selu Tršiću, divizija se razvija za borbu u nameri da noćnim napadom izvrši svoj zadatak.

Vrhovni štab je, međutim, ocenio da više nema uslova za ozbiljan otpor neprijatelju severno od reke Une, pa je komandi Sedme divizije poslao naređenje (primljeno predveče 28. januara) da se divizija što pre prebaci na desnu obalu Une i zatvori pravac Bihać — Petrovac. 5. brigadu Osme divizije trebalo je uputiti u Liku.

Opet je predstojao naporan noćni marš prema Bihaću, a sutradan odbrambena borba.

Bilo je verovatno da će Nemci energično nastupati prema Bihaću. Trebalo je zato sprečiti im pristup gradu bar tokom sledećeg dana, kako bi se, potom, noću prešlo preko mosta u Bihaću; danju to nije bilo moguće jer je avijacija u talasima neprekidno bombardovala grad.

8. brigada je dobila zadatak da posedne položaje u rejonu sela Izačića i spreči dalje nastupanje Nemaca u pravcu Bihaća; 7. brigada, sa divizijskim prištapskim delovima, trebalo je da krene pravcem s. Tržac — s. Gata — s. Pokoj; 5. brigada Osme divizije imala je da obrazuje zaštitnicu na pravcu Tržac — Gata, a 16. brigada Sedme divizije, koja je izvršila nekoliko uspešnih protivnapada u rejonu Kladuše, dobila je naređenje da se povlači pravcem Kladuša — Cazin — Ostrožac. Za njom je nastupala 369. legionarska divizija.

Posle napornog noćnog marša brigade su dostigle svoje marševske ciljeve: 8. brigada je zaposela selo Izačić, a 7. brigada i štab divizije stigli su prema selu Pokoju (jedan bataljon 7. brigade upućen je na most u Bihaću); 5. brigada Osme divizije prikupila se u selu Gati, održavajući slab kontakt s Nemcima kod sela Tršca.

Rano ujutro nemačke jedinice, podržane artiljerijom i snažnom avijacijom, napale su 8. brigadu i izbacile je iz Izačića u pravcu sela Pokoja. Put u Bihać bio je otvoren i nije bilo izgleda da se tokom dana Nemcima spreči prodor u grad.

Imajući u vidu osnovni zadatak dobiven od Vrhovnog štaba, zatvaranje pravca Bihać — Petrovac, komanda Sedme divizije naredila je da se odmah poruši most na Uni u Bihaću i tako uspori napredovanje Nemaca i umanjí mogućnost njihovog naglog prodora u Petrovac.

Sve snage divizije, osim jednog bataljona 7. brigade, bile «u na levoj oDali Une. Na relativno malom prostoru između **Gate**, Pokoja i Bihaća našle su se tri brigade sa prištapskim delovima divizije i mnogobrojnim narodom koji se povlačio sa Banije i Korduna pred neprijateljem. Pred njima je bila Una **bez** mostova i gazova, a za njima znatno nadmoćniji Nemci, čija je avijacija stalno držala reku pod kontrolom i sprečavala **da** saobraća jedina skela koja nam je u selu Pokoju stajala na raspolaganju.

Izgledalo je da će doći do žestoke borbe u kojoj bi naše snage mogle biti uništene ili bi, u najmanju ruku, mogle pretrpeti teške gubitke ako bi pokušale da se probiju u neprijateljsku pozadinu.

Iz neobjašnjivih razloga, međutim, Nemci su nastupali veoma sporo tako da do večeri 29. januara nije došlo do odsudne borbe. A kad je pala noć, počelo je prebacivanje skelom preko Une u selo Pokoj. U noći 29/30. januara prebačene su tri brigade i mnogobrojni narod na desnu obalu Une.

Prošli smo kroz razrušeni, pusti Bihać. Una nas je razdvajala od Nemaca koji su propustili priliku da nam nanesu teške gubitke. Čini se da je rušenje mosta na Uni odigralo izvanrednu ulogu. Nemci su, verovatno, računali da smo se još prošle noći prebacili preko reke, a zatim za sobom porušili most. Stoga su smatrali da je energično nastupanje besmisleno jer i tako ne mogu produžiti dalje. Ozbiljnim borbenim izviđanjem (koje, na našu sreću, nisu izvršili) mogli su lako ustanoviti pravo stanje.

Pred Sedmom divizijom stajao je zadatak da zatvori pravac Bihać — Petrovac i ne dozvoli Nemcima nagli prodor u unutrašnjost oslobođene teritorije.

U BOSANSKOJ KRAJINI

Po odluci komande divizije izvršen je sledeći raspored naših snaga:

Sedma brigada sa dva bataljona smestila se u selu V. Račiću, a s jednim u selu Gorijevcu. Bataljon u Gorijevcu imao je zadatak da zaustavi neprijatelja pred Ripačkim klancem. Tako **bi** ostale snage brigade dobile vremena i prostora da se razvijaju za borbu i napadnu neprijatelja s boka niz reku Unu.

Osma brigada našla se na prostoru sela Hrgara i sela Velebit sa zadatkom da manjim snagama posedne kotu 485 istočno

od sela Bijelog Brda, a glavnim snagama da napadne neprijateljsku pobočnicu. Pretpostavljalo se da će se ta pobočnica kretati pravcem Bijelo Brdo — s. Tihotina. Trebalo je da je brigada odbaci i preseče odstupnicu neprijateljskoj glavnini kada ovu napadne 7. brigada.

Šesnaesta brigada ostavila je jedan bataljon u selu Jezeru da spreči popravku mosta kod Ostrošca i da kontroliše dolinu Une. Jedan bataljon je raspoređen u selu Grabežu. U slučaju nailaska neprijatelja trebalo je da posedne položaje na Visu Kosa (k. 739 i k. 747) i da tu primi borbu. Treći bataljon raspoređen je u s. Tihotini sa zadatkom da pri nailasku neprijatelja posedne položaj na visu Turski kozjan i odatle napadne u bok neprijatelja koji bi se kretao putem Bihać — Bosanska Krupa i vodio borbu protiv naših snaga na Kosi.

Peta brigada Osme divizije, koja je zauzela položaje u s. Zavalju i s. Skočaju sa zadatkom da u sadejstvu s našim snagama u Lici zatvori pravac prema Donjem Lapcu, izašla je iz sastava Sedme divizije.

Štab Sedme divizije nalazio se u selu Hrgaru.

U rejonu Bosanske Krupe dejstvovali su 8. krajiška brigada (dva bataljona) i Banijski partizanski odred sa zadatkom da zatvore pravac Bosanska Krupa — s. Krnjeuša — Bosanski Petrovac. Levo, u dolini Une, dejstvovao je novoformirani Bihaćki bataljon.

Nemci su nekoliko dana imali zastoj u nastupanju, verovatno zbog porušenih mostova i pregrupacije snaga. Ali su vršili intenzivna borbena izviđanja.

U međuvremenu bio je ugrožen Bosanski Petrovac s istoka, od Ključa. Zbog toga je Vrhovni štab naredio komandi Sedme divizije da jednu svoju brigadu hitno uputi u Bosanski Petrovac. Odmah je upućena 8. brigada, a plan odbrane je saobražen novim uslovima. Šesnaesta brigada ostavila je slabije snage u dolini Une i glavninom je posela položaje 8. brigade na padinama Grmeča, u rejonu sela Hrgara. Sedma brigada zaposela je Ripački klanac. Dolinu Une držao je Bihaćki bataljon. Tako je naš borbeni poredak izgubio u svojoj dubini.

Sedma divizija je već ovde dobila avizo-naređenje da će krenuti u sastavu Operativne grupe divizija na jugoistok i da se spremi za duge marševe. Centralni problem, koji je iskrsnuo u svoj oštini, bilo je pitanje komore i transporta. Dejstvujući do tada na ravničarskom terenu, Sedma divizija je imala vozeći kolski transport, a sada je, ulaskom u planinske predele,

bio nužan noseći, tovarni transport. Preorijentisati se s vozećeg na noseći transport bilo je vrlo teško. Nigde se nisu mogli naći tovarni konji ni samari jer su ih već uzele naše druge jedinice ili je narod na njima spašavao svoju imovinu bežeći ispred neprijatelja.

Zbog nemogućnosti da se ovo pitanje brzo reši i zbog bežanja naroda ispred neprijatelja borci su se već ovde vrlo slabo hranili; poljske komore su se držale drumova i nisu mogle da borcima doture hranu na položaje. Nagli prelaz sa manevarskog na planinski teren izazvao je ogromne teškoće u životu i borbenom dejstvu Sedme divizije.

Posle nekoliko dana predaha i svestranih priprema Nemci su prvih dana februara nastavili da nastupaju iz Bihaća. Najpre su usmerili udar u pravcu istoka. Potisli su slabije delove 16. brigade, Banijski PO i Osmu krajišku brigadu i ovladali komunikacijom Bihać — Bosanska Krupa, a zatim pokrenuli ceo svoj borbeni poredak od Bosanske Krupe do Bihaća u pravcu juga.

Glavni udar usmerili su na Ripački klanac i selo Gorijevac. U isto vreme, manevrom svojih krila uz unsku prugu i pravcem s. V. Radić — s. Hrgar, težili su da obuhvate naše snage na prostoriji Hrgar — Gorijevac. U napadu je učestvovala snažna artiljerija, tenkovi i avijacija.

Sedma brigada je pružila vrlo žestok otpor Nemcima u Ripačkom klancu. (Među mnogim našim žrtvama nalazi se i narodni heroj Zivko Bronzić, koji je junački pao na čelu svoga 1. bataljona). Ali Nemci su izmanevisali ove moćne položaje potiskujući slabi Bihaćki bataljon uz dolinu Une, što im je omogućilo da dođu iza leđa 7. brigade, koja je branila serpentine. Posle borbe, koja je trajala ceo dan, Nemci su u sumrak 2. februara ušli u selo Gorijevac.

Na našem desnom krilu neprijatelj je raspolagao velikim snagama (divizija »Princ Eugen« i 369. divizija) pa je podržao svoj frontalni udar na selo Hrgar i bočnim manevrom kroz šume Grmeča (sa odseka Bosanska Krupa) na selo Radić.

Nemci su presekli put između Hrgara i Gorijevca i odbacili deo snaga Sedme divizije drumom prema Petrovcu, a veći deo u besputni Grmeč, istočno od sela Hrgara do brda Jadovika. Bilo je nužno savladati kamenjare, ispresecane oborenim drvećem i pokrivene dubokim snegom, da bismo što pre izbili na drum Bihać — Petrovac u rejonu sela Dubovskog i Lipe. Ovo je bilo neophodno iz dva razloga: to je diktirao osnovni zadatak

divizije (da se spreči nagli prodor Nemaca u Bosanski Petrovac), a pretila je i opasnost potpunog iznurenja boraca od zime i gladi u šumi.

Ulažući krajnje napore, orijentišući se samo pomoću karte i busole, maršujući celu noć, naše su jedinice u zoru izbile na drum Bihać — Bosanski Petrovac, u rejon sela Lipe. Odmah su posele nove položaje, a o situaciji je izvešten Vrhovni štab, koji je naredio da se Nemci tu zadrže i da im se na drumu Bihać — Bosanski Petrovac, iz pravca Grmeča, zada udarac u bok. Kao pojačanje uputio nam je iz Bosanskog Petrovca našu Osmu brigadu. Ona je marševala ka selu Vrtoču, u koje je stigla 3. februara u 22 časa, a 4. februara u 5 časova u selo Teočak.⁸

Sedma brigada držala je položaje na brdu Lisini (k. 1172) i na drumu, a levo od nje bila je 16. brigada.

Ceo dan 4. februara Nemci su pokušavali da se tenkovima probiju drumom, ali su ih zadržali »lovci tenkova«. Isto tako, odbijeni su i svi njihovi juriši na brdo Lisinu i tu su im naneseni veliki gubici. Tom prilikom opet je došla do izražaja njihova brojna nadmoćnost. Stazom koju smo prokrcili kroz urvine Grmeča oni su došli na Lisinu, iza leđa 7. brigadi. Prodorom uz dolinu Une potisnuli su Bihaćki bataljon, ušli u selo Doljane i došli iza leđa 16. brigade. Usled uporne odbrane snage Sedme divizije došle su u operativno okruženje. Ali su ga u toku noći razbile, izišle iz obruča i, prema odluci Vrhovnog štaba, preduzele odstupni manevar u cilju posedanja linije Drinić — Oštrelj — Kolunić.⁹

Pošto je 8. brigadu ostavila kao zaštitnicu, divizija se svila u kolone i 6. februara posela nove položaje. Borci su već bili prilično zamoreni neprekidnim borbama i marševima. Zbog nadmoćnosti neprijatelja, koji je stalno nastupao, poljske komore divizije izmicale su drumovima, daleko od borbenih položaja, a to je mnogo otežavalo snabdevanje. Neprijateljski elementi na terenu širili su šovinističke parole o diviziji i tako joj još više otežavali snabdevanje i rad.

Zaštitnica divizije, 8. brigada, vodila je u toku 5, 6. i 7. februara žestoke borbe protiv nadmoćnijeg neprijatelja. U 12 časova 7. februara stigla je sa 2. d 3. bataljonom u Drinić i posela položaje Bukovačko brdo (k. 832) i Đurinovaču (k. 910) sa zadatkom da štiti pravac od Bosanskog Petrovca i osmatra

⁸ Iz dnevnika Stanka Bjelajca.

⁹ Arhiv VII JNA, dok. 1/2, k. 8.

drum Bosanski Petrovac — Ključ. Treći bataljon, koji je kasno dobio naređenje za pokret, bio je odsečen i nabačen u planinu Osječenicu, te je tek 9. februara u 16 časova, posle puna dva dana probijanja kroz gudure, stigao u Oštrelj.¹⁰

U Drvaru je štab divizije primio zapovest za pokret u pravcu Sandžaka, u sastavu Operativne grupe Vrhovnog štaba (Prva, Druga, Treća, Sedma i Deveta divizija), u ulozi opšte zaštitnice grupe divizija.

U isto vreme krajiške jedinice 1. bosanskog korpusa dobile su naređenje da što pre smene Sedmu diviziju sa položaja južno od Bosanskog Petrovca i da je oslobode za pokret prema jugoistoku. Ali, Bosanski korpus, angažovan u borbama u Grmeču, nije mogao blagovremeno stići da izvrši ovaj zadatak. Tako Operativnoj grupi nije bilo moguće da se odvoji od neprijatelja koji je nastupao sa severa, da izvrši odstupni manevar i da pređe u protivudar u pravcu Sandžaka.

Ova situacija uslovila je zadržavanje Sedme divizije dosta dugo u rejonu Bosanski Petrovac — Drvar.

U međuvremenu su četnici prodrli od Knjina u pravcu Srba¹¹, a Nemci uz dolinu Une prema Drvaru. Šesnaesta brigada dobila je zadatak da se angažuje na tom odseku. Neprijateljske snage koncentrisale su se 8. februara u Bosanskom Petrovcu, a 9. februara izvršile pokret prema Oštrelju i Driniću, ali, bile su vraćene. Jačim snagama neprijatelj je krenuo u pravcu Ključa i u toku dana spojio se sa snagama koje su odande napadale.

Kad su pristigle krajiške brigade, Sedma divizija krenula je u pravcu Gornjeg Vakufa sa novim zadatkom: da u ulozi stalne pobočnice osigurava komunikaciju Livno — Duvno — Prozor zatvaranjem pravca Duvno — Kupres i Prozor — Donji Vakuf.

Zbog gubitka u vremenu divizija je izvršila ubrzani marš. Prelaz 8. brigade iz rejona Glamoča preko planine Hrbiljne, Cincara i Malovana bio je vrlo naporan. Usled jake snežne vejavice, koja je obarala konje sa mitraljezima, brigada se još na početku marša morala vratiti u sela Isakovce i Potkraj. Ali idućeg dana, 14. februara, dobivši naređenje da zadatak mora izvršiti po svaku cenu, uspela je da savlada planinske masive i stigne na marševski cilj pretrpevši orilične gubitke u ljudstvu i materijalu.

¹⁰ Iz dnevnika Stanka Bjelajca.

¹¹ Arhiv VII JNA, dok. 9/2, k. 8.

Za vreme marša u diviziju su stigle vesti da su prethodnice Operativne grupe zauzele Prozor, razbile italijansku diviziju »Murđe« i zaplenile njenu opremu i naoružanje sa topovima i tenkovima.

BITKA ZA RANJENIKE

Po završenom maršu, 21. februara, komanda divizije nalazila se u selu Pidrišu; 8. brigada na prostorijsi sela Planinica — Tihomišlje — Paloč, sa zadatkom da zatvori pravac Bugojno — Gornji Vakuf; 7. brigada (u rezervi) na prostorijsi sela Pidriš — Mačkovac — Mračaj; 16. brigada, posle napornog marša, stigla je tek 23. februara na prostorijsi sela Zanolgline — Donje Vukovsko — Ravno, sa zadatkom da zatvori pravce Kupres — Šujica — Duvno i Kupres — Ravno; 3. krajiška brigada nalazila se na desnoj obali Vrbasa, na prostorijsi sela Bojska — Lužani — Hrastnica — Bistrica, sa zadatkom da zatvori pravce od Bugojna i Travnika.¹²

Poslednji ranjenici pristizali su u dolinu reke Rame, dok je Prva divizija izbila na Ivan-sedlo, Druga divizija prodirala prema Mostaru, a Treća divizija vodila borbe oko Konjica.

Nemci su, međutim, otkrili naše namere da se probijemo u pravcu jugoistoka i preduzeli energične mere da onemoguće realizovanje planova Vrhovnog štaba. Oni su stoga hitno prebacili svoje snage uz dolinu Vrbasa u Bugojno i počeli nastupanje u pravcu Gornjeg Vakufa (u koji su ušli 23. februara 1943. godine).¹³ Tako će uskoro doći do velike partizansko-okupatorske defanzivno-ofanzivne bitke na prostorijsi Bugojno — planina Bitovnja — Prozor — planina Kobila — planina Ogļavak, do »bitke za ranjenike«, koja je odlučila sudbinu četvrte okupatorske ofanzive.

»Pozadi vas je 4000 ranjenika i bolesnika naše vojske. Neprijatelj ne sme prodreti u Prozor« — glasilo je naređenje Vrhovnog štaba komandi Sedme divizije, u početku za nas defanzivne etape bitke.

Nemcima su se pridružile ustaše iz Bugojna, dobri poznavaoći ovog terena, i zahvaljujući njima, Nemci su iznenadili 8. brigadu. Zbog obuhvata preko sela Planinice brigadi je pretila opasnost od okruženja pa se 21. februara povukla na polo-

¹² Arhiv VII JNA, dok. 6/2, 8/2, k. 812 i dok. 23/2, k. 8.

¹³ Iz dnevnika Stanka Bjelajca.

žaje selo Kuti — selo Uzričje. Ovog dana 3. krajiška brigada Prve divizije odbila je neprijateljske juriše. (Ova brigada je bila na desnoj obali Vrbasa u pripremi da po pristizanju Sedme divizije krene na Ivan sedlo u sastav Prve divizije, ali je zadržavanje Sedme divizije na Oštrelju uslovalo i njeno zadržavanje severno od Gornjeg Vakufa). Ponovljenim napadima i 3. brigada je potisnuta u pravcu Gornjeg Vakufa. Tako su osvojeni prvi naši položaji između Gornjeg Vakufa i Bugojna, a po padu mraka neprijatelj je produžio nastupanje. Nemci su 23. februara ušli u Gornji Vakuf i dohvatili se platoa Pidriš u momentu kada je na položaje pristizala 7. brigada sa štabom divizije.

Prozor je bio ozbiljno ugrožen.

U suton su naše snage prešle u protivnapad; svi su štabovi učestvovali u jurišu. Istakao se štab 7. brigade sa komandantom Ninom Marakovićem i političkim komesarom Urošem Krunićem na čelu.

Neprijatelj je izgubio dominantne položaje južno od Gornjeg Vakufa i povukao se severno od grada. Obrazovan je stabilan, neprekidni front. Desno od Sedme divizije, istočno od komunikacije Gornji Vakuf — Prozor, držala je položaj 3. krajiška brigada.

Nemci su uporno, bez obzira na gubitke, pokušavali da novim snagama prodru u Prozor, ali nisu uspeli. Njihova ofanzivna moć postepeno je jenjavala te su prešli u odbranu. 25. februara počeli su da dovlače nova pojačanja uz dolinu Vrbasa, ali je i Sedmoj diviziji stigla u pomoć 1. dalmatinska brigada i artiljerija zaplenjena od Italijana u dolini Rame.

Osma brigada dobila je zadatak da dubokim bočnim manevrom izbije na planine Oglavak i Kobilu, što je u određeno vreme i izvršila; 1. dalmatinska brigada i 7. brigada zatvarale su glavnu komunikaciju Gornji Vakuf — Prozor; 3. krajiška brigada branila se jugoistočno od Gornjeg Vakufa, a 16. brigada na pravcu Kupres — Duvno.

U artiljerijskom dvoboju naša artiljerija, koristeći se razgranatom telefonskom mrežom Sedme divizije,¹⁴ uspela je da suzbije neprijateljsku artiljeriju i juriše neprijateljske pešadije.

Manevarska odbrana, koju je Sedma divizija vodila od Slunja preko Bihaća i Bosanskog Petrovca, pretvorila se u po-

¹⁴ Četa za vezu Sedme divizije raspolagala je sa oko 50 km poljskog telefonskog kabla i znatnim brojem telefonskih aparata, što je, Pored 3 protivtenkovske puške, u ono doba predstavljalo retkost u naoružanju i opremi jedinica NOVJ.

zicijonu; položaji i jedne i druge strane bili su na dometu ručnih bombi.

Nemci su artiljerijom i avijacijom žestoko bombardovali naše položaje i pod zaštitom vatre pokušavali da se tenkovima probiju duž drumova. Ali protivtenkovske puške Sedme divizije i ovde su odigrale izvanrednu ulogu u odbijanju tenkovskih napada. Neki položaji (kao »osmatračnica kod kruške«) tokom dana su po nekoliko puta prelazili iz ruku u ruke.

Na ovim položajima u višednevnim borbama jedinice Sedme divizije ispoljile su besprimeran heroizam, upornost i izdržljivost, kao i jedinice s kojima su sadejstvovala.

Do koje mere su upornost i heroizam išli može se videti i iz primera jednog iznurenog borca 8. brigade koji nije hteo da poslušava savet starešina da ode u bolnicu, nego je ostao na planini Oglavku i u snežnom rovu umro od zime naslonjen na svoju pušku. Mnogi su borci umirali, doslovno, stojeći. O junaštvu boraca i starešina govori i izveštaj komande Sedme divizije Vrhovnom štabu od 25. februara 1943. godine, u kojem se, između ostalog, kaže: »... Veliki gubici u poslednjim borbama u nižem rukovodećem kadru. U jednom bataljonu Sedme brigade ostao samo jedan komandir i komesar čete«.

U međuvremenu se komplikovala situacija u dolini reke Neretve. Prethodnica nemačke divizije koja je nastupala iz Sarajeva u pravcu Konjica uspeła je da se — uprkos jakom otporu 1. proleterske brigade — probije u Konjic. Istovremeno su četnici Draže Mihailovića, dolazeći iz Crne Gore, pritekli s juga u pomoć okruženom neprijateljskom garnizonu u Konjicu. Oko 4.000 naših ranjenika, koji su pristigli u dolinu reke Rame, bili su u opasnosti sa severa, a put na jugoistok nije bio otvoren.

Vrhovni komandant drug Tito doneo je sledeću odluku:

Porušiti mostove na Neretvi, ostaviti tamo slabije snage i tako neprijatelju nametnuti misao da smo promenili pravac pokreta; Prvu diviziju s Ivan-planine i Drugu diviziju iz doline Neretve prebaciti hitno prema Gornjem Vakufu i sa tri divizije (Prvom, Drugom i Sedmom) preći u nastupanje, razbiti Nemce koji su nastupali sa severa, osloboditi ugrožene ranjenika i, ako se ukaže mogućnost, eventualno se probiti na sever; Treću diviziju angažovati u aktivnoj odbrani na odseku Jablanica — Konjic. Potom (ako ne bude uslova za proboj na sever) iznenada opet se pojaviti u Jablanici, preći Neretvu i preko Prenja probiti se prema Kalinoviku.

Ovaj plan bio je u potpunosti ostvaren. Delovi Prve i Druge divizije stigli su u poslednjem času u pomoć Sedmoj diviziji, koja je, na granicama svojih mogućnosti, sa 1. dalmatinskom i 3. krajiškom brigadom, posle 11 dana pozicione odbrane, još uvek zadržala Nemce.

Manevrom svojeg desnog krila preko planine Raduše, koju su pod vrlo teškim uslovima zime i gladi držale slabije snage Sedme divizije, Nemci su se probili duž komunikacije Gornji Vakuf — Prozor na Vilića guvno, u blizinu ranjenika. Četvrta crnogorska brigada, koja je upravo pristigla s juga, 2. marta prešla je u protivnapad i po cenu velikih žrtava zadržala neprijatelja.

Kad su pristigle Prva i Druga divizija, obrazovane su tri napadne kolone: na desnom krilu Prva divizija, u centru Druga divizija (u čiji sastav je ušla 7. brigada Sedme divizije) i levo Sedma divizija (u njenom sastavu je bila 3. krajiška brigada, koja je u međuvremenu bila upućena na Ivan-sedlo pa zaustavljena i prebačena s desnog krila na levo i, sa 4. crnogorskom brigadom, zadržala Nemce na Vilića guvnu). Posle višednevnih i vrlo oštih borci Nemci su 5. marta odbačeni iz Gornjeg Vakufa, a njihova ofanzivna moć na ovom odseku bila je slomljena.

PRELAZ PREKO NERETVE

Tako su na području Vrbas — Neretva posle Italijana poraženi i Nemci; pred nama su se našli četnici na reci Neretvi.

Druga i Sedma divizija prebačene su hitno u dolinu Neretve kod Jablanice. Druga divizija forsirala je Neretvu, razbila četnike i prešla u nastupanje prema Kalinoviku. Osmo brigada Sedme divizije dobila je zadatak da nosi ranjenike i tifusare. Bilo je očevidno da će borci masovno oboleti od tifusa, ali se zadatak morao izvršiti. U noći 11, 12. i 13. marta brigada je prebacivala ranjenike i tifusne bolesnike preko Neretve, kod Jablanice, koja je usled bombardovanja neprijateljske avijacije bila pretvorena u bojno polje preplavljeno ljudskim leševima i lešinama konja.

Sedma divizija, u čiji sastav je određena 10. hercegovačka brigada, dobila je (odmah po izbijanju na Neretvu) zadatak da nastupa pravcem Gornje i Donje Zijeplje — Nevesinje i tako rzaštiti glavninu naših snaga (koja je nastupala dolinom Ne-

retve pravcem Idbar — Bijela — Glavatičevo) od neprijateljskog ispada iz Mostara i Nevesinja.

Međutim, glavnina naših snaga relativno brzo je napredovala, a 10. hercegovačka brigada stigla je sa izvesnim zakašnjenjem od Konjica. Četnici, koji su poseli Prenj, u međuvremenu su odbili jedan napad Sedme divizije na visove ove surove planine. Stoga je Vrhovni štab promenio zadatak diviziji i naredio joj da posedne položaje s. Glogošnica — Trebišće (sa stalnom pobočnicom kod sela Krsca) i da sa tih položaja štiti bok Druge proleterske divizije i prolaz ranjenika pravcem Jablanica — Krstac — Idbar — Bijela — Glavatičevo.

Uz podršku nemačke i italijanske avijacije i artiljerije četnici su nekoliko puta ponovili žestoke napade u pravcu sela Krsca u nameri da preseku put ranjenicima i da ih zarobe u tunelu u Jablanici, gde su se bili sklonili od avijacije. Ovaj četnički plan sprečila je, uz velike žrtve, Sedma divizija i tako obezbedila prolaz, a zatim dala sve svoje konje i raspoloživo ljudstvo za prenos ranjenika i bolesnika. Teško naoružanje divizije nosili su sami borci. Divizija se svila u kolonu i krenula u pravcu Glavatičeva, primajući i putem ranjenike i tifusne bolesnike da ne padnu neprijatelju u ruke.

To žrtvovanje za bolesnike i ranjenike, uslovljeno kako primljenim zadatkom tako i visoko razvijenim osećanjem drugarstva, koštalo je diviziju vrlo skupo.

Izmorene i gladne borce zahvatio je tifus. Gotovo cela divizija pretvorila se, u selu Glavatičevu, u bolnicu. Mnogobrojni smrtni slučajevi proredili su jedinice, a ostatak divizijskih snaga duže vreme nije bio sposoban za borbu.

U dolini Neretve, oko sela Glavatičeva, divizija je dobila odmor. Međutim, posledice nošenja tifusnih bolesnika pojavile su se u punom opsegu: 7. i 8. brigadu zahvatio je pegavi tifus takvih razmera da su se obe pretvorile u ogromne bolnice. Redak je borac koji je ostao pošteđen od te teške bolesti, a mnogi su usled opšte iznurenosti podlegli. Potresna je slika ostala u sećanju svakom čoveku koji je prošao putem od Glavatičeva prema Kalinoviku. Svaki uspon predstavljao je granicu života velikom broju boraca koji su se naprezali da sa bolnicom idu napred. I dok su neki nastavljali put, drugi su zastajali pod

brdom i tu, pored vatri koje su ložili, umirali. Mnoge je u besvesnom stanju zahvatao plamen te su tako izgoreli.

Uprkos svemu, 7. i 8. brigada morale su braniti Centralnu bolnicu od napada četnika. Taj zadatak vršile su jedna do dve čete iz brigade sastavljene uglavnom od rukovodilaca. U međuvremenu je 16. brigada, koja je bila u nešto povoljnijem položaju, zauzela komunikaciju Kalinovik — Foča i u ulozi stalne pobočnice osiguravala pravac Bjelimci — Kalinovik — Foča od neprijateljskog upada iz Sarajeva.

*

Ali ovo nisu sve žrtve koje je Banija dala u četvrtoj ofanzivi. Sklanjajući se ispred neprijatelja, narod Banije masovno je napuštao svoja ognjišta i s vojskom se povlačio kroz Bosnu sve do doline Neretve. Nebrojani neznani grobovi od Sunje preko Bihaća, Bosanskog Petrovca i Livna do Prozora i Prenja, obeležili su stazu mučeništva, patnji, samopregora i heroizma naroda Banije — banijskih boraca, njihovih majki, očeva, žena i dece.

Žrtve nisu bile uzaludne. Sedma divizija je, neprekidno izvodeći skoro tri meseca manevarsku odbranu i pri tom prevladivši nekoliko stotina kilometara od Siska preko Bihaća, Livna i Prozora do Neretve i Prenja, izvršila svoj zadatak u ulozi opšte zaštitnice Operativne grupe i tako stvorila vreme i prostor da Vrhovni štab ostvari svoje planove. Težina toga zadatka bila je najviše u tome što naša vojska do tada nije vodila odbrambene borbe većih razmera. A izvršenje zadatka opšte zaštitnice bilo je vezano za izvođenje veoma složenih odbrambenih borbi protiv jakih neprijateljskih snaga koje su, koristeći se ogromnom brojnom i tehničkom nadmoćnošću, stalno energično napadale i nastupale.

U tim odbrambenim dejstvima naročito je bila teška poziciona odbrana na odseku Gornjeg Vakufa koju je Sedma divizija, sa 3. krajiškom i 1. dalmatinskom brigadom, vodila punih 11 dana i noći pod udarcima desetostruko nadmoćnijeg neprijatelja i njegove moćne avijacije i artiljerije.

Prebrodivši krizu (koja je trajala oko 15 dana), pokrenule su se, polovinom marta, 7. i 8. brigada sa komandom divizije

iz doline Neretve u rejon Kalinovika. Tu su opet osiguravale bolnicu od četničkih bandi koje su se prikupljale u tom rejonu posle prelaska glavnine partizanske Operativne grupe u dolinu Drine.

Početak aprila, iako se broj tifusnih oboljenja nešto smanjio, javljalo se za bolnicu dnevno 15—20 boraca. Smrtnost većinom zbog iznurenosti, iznosila je dnevno 5—10 ljudi. Ukupno je bilo 900 bolesnika. Zbog teškoća oko transportovanja hrane i zbog smanjenja broja konja, divizijska bolnica je premeštena na prostoriju oko sela Obija. Velik broj bolesnika koji su se nalazili po brigadnim ambulantom upućen je u bolnicu, a teški bolesnici, koji se nisu mogli kretati, predati su Centralnoj bolnici. Tako su brigade, oslobođene bolesnika, postale pokretljivije. Zahvaljujući tome i specijalnoj pomoći u hrani, koju je Vrhovni štab krajem marta uputio iz Nevesinja, borci su se počeli oporavljati. Posle odmora oko Kalinovika preživelo ljudstvo bilo je sposobno za pokret, iako uz velike napore.

Po meri napredovanja Prve, Druge i Treće divizije kroz Sandžak i Crnu Goru pomerala se i Sedma divizija u ulozu opšte zaštitnice. Ona se 9. maja 1943. nalazila u sledećem rasporedu: 16. brigada u selu Deđevu (ušće Bistrice u Drinu), 7. brigada na prostoriji sela Jeleča, Rataja, Kute (južno od komunikacije Kalinovic — Foča), 8. brigada u pokretu od Konjskih voda prema selu Vrbnici. Zdravstveno stanje u diviziji se popravilo. Brojno stanje 16. brigade iznosilo je 420 boraca, a 7. i 8. po 300 ljudi. Za vreme pokreta kroz Zelengoru u dolini Drine divizija je stupila u borbu protiv Nemaca koji su iz Foče nadirali uz dolinu reke. Tako je 16. brigada ceo dan 9. maja vodila borbe protiv delova neprijateljskih snaga koje su se već prikupile za projektovanu petu ofanzivu. Neprijatelj je vršio ispade u pravcu sela Deđeva sa desne obale Drine, preko mosta kod sela Broda, i sa leve obale Bistrice. Odbivši te nemačke napade iz pravca Foče, divizija je preko Sćepan-Polja 16. maja pošla u pravcu Čelebića sa zadatkom da posedne rejon južno od Pljevalja i zatvori pravac Pljevlja — Zabljak.

Istog dana divizija je stigla u selo Popov Do, a 18. maja 3. dalmatinska brigada stavljena je pod njenu komandu. Tog dana divizija je glavninom snaga zatvorila pravac Pljevlja — Zabljak u sledećem rasporedu: 16. brigada nalazila se na prostoriji sela Mijakovići i Korijen, 7. brigada u selu Potpeću, 3. dalmatinska brigada na prostoriji sela Kruševo, Hoćevina, Donja Brvenica, a 8. brigada u rezervi u selu Vlahovićima. Po

naređenju Vrhovnog štaba 3. dalmatinska brigada pomerenjena položaje u rejon sela Gornja Orlja, Gradac, Mrčevo (zapadno od Pljevalja), a na njene položaje došla je 8. brigada iz rezerve.

U toku pokreta iz doline Drine prema Pljevljima vratilo se iz opšte bolnice u diviziju oko 800 boraca koji su preboleli tifus. Njima je bio potreban oporavak. Predeo na koji je Vrhovni štab upućivao diviziju obećavao je da će boljom ishranom sa terena ovo ljudstvo popraviti fizičku kondiciju.

Ali, neprijatelj nije dozvolio da se to ostvari. Dok smo se mi borili protiv četnika i Italijana u Hercegovini i Crnoj Gori, Nemci su se prikupili, popunili i odmorili svoje snage koje su učestvovala u četvrtoj ofanzivi. Uočivši svoje slabosti u ranijim borbama, preduzeli su nove ofanzivne operacije.

U trenutku kad je Operativna grupa Vrhovnog štaba bila do kraja napregnuta u borbama protiv Italijana i četnika, Nemci prelaze demarkacionu liniju, koja je delila nemačke i italijanske snage, i započinju svoju petu ofanzivu.

Naše izmorene i desetkovane jedinice ulaze u nova teška iskušenja i naporne borbe.

#

Sticanjem okolnosti, koje ovde ne možemo detaljno razmatrati i oceniti, Sedma divizija je primila na sebe dobar deo tereta četvrte nemačke ofanzive u januaru 1943. godine. Ona je, u samom početku ove ofanzive, dobila prvo priznanje za svoja dotadašnja dejstva time što joj je poverena uloga nosioca glavnih udara i komanda nad svim jedinicama i štabovima severno od Une u kritičnim trenucima prodora Nemaca na oslobođenu teritoriju sa severa. Na osnovu pozitivne ocene njenog borbenog delovanja i manevara, koji su doveli do poraza 369. («Vražje») divizije na Baniji, Sedma divizija je uključena u Operativnu grupu Vrhovnog štaba umesto predviđene Šeste ličke divizije, koja se nije mogla odvojiti od posednutih položaja u Lici.

Po zamisli Vrhovnog štaba teret četvrte ofanzive imao se rasporediti i na ostale naše snage, zadužene da manevarskom odbranom na prostoru između Kupe i Une stvore vreme i prostor Operativnoj grupi divizija Vrhovnog štaba da se izvuče iz borbe u zapadnoj Bosni i probije ofanzivnim poduhvatima u Sandžak, Crnu Goru i dalje na jugoistok. I pored izričitog naređenja Vrhovnog štaba da zaštitničke borbe na pravcu Bihać

— Petrovac — Livno prepusti jedinicama Krajiškog korpusa i da se što pre uključi u Operativnu grupu, Sedma divizija je morala da izdrži teške borbe u Bosanskoj krajini i da ostane na položajima između Petrovca i Drvara. Desilo se tako jer nisu pristigle krajiške jedinice iz Grmeča. Tako se Sedma divizija zadržala znatno duže nego što se smelo dozvoliti s obzirom na zadatak koji joj je već bio određen u sastavu Operativne grupe. To je uslovalo da je divizija, koja se mogla u ono vreme ubrojiti među nekoliko naših najbolje organizovanih, opremljenih i najbrojnijih divizija, stigla na položaje između Gornjeg Vakufa i Prozora kasnije nego što je predviđeno i uz to desetkovana i iscrpljena, premorena glađu i zimom. Zbog toga 3. brigada Prve divizije nije uopšte otišla u sastav Prve divizije na Ivan-sedlo, što je olakšalo Nemcima da, prodorom u Konjic, poremete planove Operativne grupe Vrhovnog štaba, okruže je u dolini Rame i Neretve, nametnu nam bitku za ranjenike i prelaz preko Prenja pod neopisivo teškim uslovima. Sedma divizija je i u tim uslovima dobijala zadatke koji su zahtevali krajnje naprezanje snaga i borbu do samožrtvovanja. Njoj je na Maklvenu iznad Prozora, u kojem je bio Vrhovni štab i nekoliko hiljada ranjenika, formulisana zadatak odsudne odbrane otprilike ovim dramatičnim rečima: »Situacija je takva da ni koraka više ne možete nazad. Morate se boriti do poslednjeg čoveka na mestu. O vašim gubicima više ne možemo diskutovati. Kad, i ako, ostane poslednji komandant ili politički komesar divizije, jedan može podneti izveštaj o onome što se desilo.« To predstavlja jedinstven primer zahteva da se jedna, u ono vreme vrlo krupna jedinica, žrtvuje do kraja za celinu. A to je uslovalo da se pod nebrojenim udarima nemačke avijacije, sistematske dobro organizovane artiljerijske vatre i bezbrojnih juriša Nemaca na stabilnu liniju odbrane, koju su naši borci držali skromnim sredstvima jedanaest dana i noći, divizija gotovo istopi u borbama na bajonet. U tim borbama na padinama i vrhovima planine Kobile odjednom su iz spiska brisani čitavi naši bataljoni, a u protivjurišima su učestvovali kompletni štabovi brigada.

Sedma divizija je izvela jedinstvenu manevarsku odbranu u našem oslobodilačkom ratu na dubini od oko 700 kilometara. Ona se prva u NOR-u susrela sa nužnošću da se angažuje u odsudnoj pozicionoj odbrani do samožrtvovanja, na pravcu Gornji Vakuf — Prozor, gde je sagorela u ognju nemačke artiljerijske i avijacijske vatre.

Kako je izvršila te zadatke ocenio je Vrhovni komandant drug Tito, među ostalim i u svom referatu povodom 10-godišnjice JNA, ističući tom prilikom Sedmu diviziju kao primer uspešnog delovanja u ovom periodu.¹⁵

Iako su opustela mnoga banijska ognjišta, iako su mnoga banijska deca rasla bez jednog ili bez oba roditelja, Banija je stoički primila i ova iskušenja i s novim snagama nastavila svoj borbeni put, ponosna na ono što je učinila u sudbonosnim danima najnovije istorije Jugoslavije.

Pavle JAKSIĆ

¹⁵ »... Sve hrvatske narodnooslobodilačke jedinice dobile su zadatak da brzim manevrima i noćnim prepadima zadaju neprijatelju što više gubitaka, ali da izbjegavaju frontalne borbe i da ostanu na svojoj teritoriji i ponovo je očiste od neprijatelja. Isti takav zadatak dobile su i naše divizije i odredi u zapadnoj Bosni. Jedino je 7. banijska divizija dobila naređenje da kao zaštitnica naše glavnine odstupi u pravcu Bihaća i dalje prema Prozoru i da se tu priključi proleterskim divizijama. Moram ovdje da kažem da je ona taj svoj zadatak dobro izvršila, vodeći neprekidnu borbu.« (Tito: »10 godina narodne revolucije«, str. 156, Kultura, Beograd, 1951).